

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 3, Sayı: 7, Haziran 2016, s. 144-154

Meltem WALLACE¹

Erhan V. KÜÇÜKERBAŞ²

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KÜLTÜRÜNDE EV BAHÇESİ ANLAYIŞI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Özet

Yeryüzünde son iki yüzyıl içinde gerçekleşen antropolojik kökenli hareketlenmeye bağlı olarak peyzajlarda meydana getirilen değişiklikler, bu alan ile doğrudan ilişkili peyzaj mimarlığı mesleğinin derin ve kapsamlı bir platformda değerlendirilmesi gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Özellikle yakın tarihte baskın olarak kendini ifade etmiş uluslara odaklanıldığında hemen hepsinin hükmettikleri coğrafyalarda özgün bir peyzaj kimliği oluşturdukları görülmektedir. Benzer bir perspektif ile Türk kültürüne yaklaşıldığında ise peyzaj tasarım tarihinin derinlemesine incelenmesi ve Türk kültüründe zamansal düzlemde aldığı biçimin belirlenmesinde ciddi bir gereklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilikten hareketle, bu araştırmada, Türk kültüründe, ev bahçelerinin tasarımsal kimliği üzerine hazırlanmış yerel ve uluslararası yazınsal kaynakçalar irdelenmiş Türk ev bahçesi kültürünün özdeki temel karakteristiklerini ortaya çıkarmaya yönelik bir çalışma hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk bahçeleri, Osmanlı bahçeleri, Selçuklu bahçeleri, İslam bahçeleri, peyzaj mimarlığı tarihi.

RESEARCHES ON THE 'HOUSE GARDEN' CONCEPT IN TURKISH CULTURE, PAST TO PRESENT

Abstract

Anthropological changes that occurred on landscapes in the last two hundred years required the related profession of landscape architecture to be scrutinized

¹Dr., Ege Üniversitesi, Bayındır Meslek Yüksekokulu, Peyzaj Pr., meltemsungurwallace@gmail.com

²Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Böl., erhan.kucukerbas@gmail.com

deeply and profoundly. Especially when focused on dominant nations of recent eras it could easily be determined that they have all created a unique landscape identity. When it is focused on Turkish culture from a similar perspective, it would be rather clear that there is a strong necessity to search and frame the Turkish landscape design history and how it was shaped throughout the time. This research was born from this need with the aim of identifying and extracting the essential values of Turkish house garden culture by scrutinizing the nationally and internationally written texts.

Key Words: Turkish gardens, Ottoman gardens, Seljuk Gardens, Islamic gardens and history of landscape architecture.

GİRİŞ

‘Peyzaj’ kelimesinin dilbilimsel olarak Türkçeye yerleşmesi son birkaç yüzyılda gerçekleşmiştir. Öte yandan, kelimenin kavramsal olarak kendini göstermesi, insanlığın ortaya çıkışı ile eşdeğerdir. Orta Asya’nın görece zorlayıcı peyzajında, bin yıldan uzun bir süre önce şekillenen Türkler, burada var olan fiziksel koşullardan hoşnut kalmamışlardır. Buldukları coğrafik bölgeden uzaklaşarak yeni arayışlara geçen Türkler, yolculukları sonunda Anadolu topraklarına ulaşmışlar ve özellikle sıcak denizlerin varlığı ile şekillenmiş yeryüzü parçalarının sunduğu olanaklardan etkilenmişlerdir. Ilıman iklim, su kaynaklarının zenginliği ve verimli topraklara bağlı ortaya çıkan flora ve faunanın çeşitliliği Türklerin bu peyzajları benimsemelerine ve sahiplenmelerine yol açmıştır. Anadolu toprakları, diğer adıyla Yakın Doğu, Acar’a (1996) göre, M.Ö. 8000 - 6000 yıllarında ‘İlk Üretim Çağı’ ile yerleşime açılmıştır. İnsanlık kültür tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan bu Neolitik evrede bitki ve hayvan ıslahı başlamış; Çayönü, Aşıklı ve Çatal Höyük yerleşmeleri ile yön, alan kullanımı ve avlu olgusu gibi mimari gelişmeler başlamıştır. Arkasından gelen Tunç Çağlarında (M.Ö. 3500 - 1200) ise büyük kentler ve yönetim sistemleri ortaya çıkmıştır. ‘Bithilan’ ve ‘megaron’ tarzı yapılar oluşmuştur. Abbasoğlu’na (1996) göre, M.Ö. 1200 ile 300 yılları arasında Batı Anadolu’da ortaya çıkan ve lüks yaşama karşı demokratik sistemi geliştirmiş Antik Çağ’da ise aynı tip evler eşit parseller üzerinde kurulurken, ‘pastas’ tipi yapılar özellikle Prien’de; sonrasında da ‘peristyl’e dönüşerek Bergama’da inşa edilmiştir. Klasik ve Helenistik dönemin arkasından gelen Roma dönemi Etrüsk kültüründen etkilenmiş, ‘peristyl’, Efes Yamaç Evler’de örnekleri görülecek biçimde ‘hortus’a, diğer bir ifadeyle bahçeye devinmiştir. Tanyeli’ne (1996) göre, M.S. 400 yıllarında başlayan Bizans döneminde ise Hıristiyanlık dini, yaşam ve düşünce sistemlerini yeniden şekillendirmiş; antik dünyanın düzenli kentleri yerini Ortaçağ’ın düzensiz ve eskiye önem vermeyen yerleşmelerine bırakmıştır. Eski kent yaşamının bozulmasından sonra ortaya çıkan bu yerleşmelere ‘kastron’, kale ismi verilmiştir. Türklerin yerleşmeye karar verdikleri Anadolu topraklarında bulunan Hıristiyan toplumlar, yönetim biçimlerinden kaynaklanan güvenlik sorunları nedeniyle hayatlarını, inşa ettikleri kaleler içinde devam ettirmekte ve var olan peyzajdan kısıtlı olarak yararlanmaktadırlar. Oysa o dönemlerde göçebe ve savaşçıl bir yaşam süren Türkler kendilerini savunmaya ve özgürce dolaşmaya alışık bir kültür şekillendirmişlerdir. Zaman içinde söz konusu topraklara yerleşerek beylikten imparatorluk sistemine geçen ve baskın kültür konumuna gelen Türkler, var olan doğal kaynakları verimli biçimde kullanabilmek amacı ile yaşam mekanlarını, suyun en bol, alanın en havadar, bitki örtüsünün en zengin, av hayvanlarının en yoğun olduğu doğal peyzaj alanlarına

kurmuşlardır. Doğal bir devinin sonucu olarak, var olan mekanları olduğu gibi kullanmakla yetinmeyen Türkler, bu mekanları birikimleri doğrultusunda işlemeye başlamışlardır.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırma materyalini, yurtiçi ve yurtdışından seçilmiş yazınsal kırk üç adet kaynakça oluşturmaktadır. Konuya yönelik önceki çalışmalar görece olarak sınırlı sayıda gerçekleşmiş olsa da araştırma için incelenmiş belgeler, değerlendirmeye alınanlardan sayıca daha fazladır. Ancak, söz konusu bu metinlerde benzer kaynakların temel alındığı saptanmış; dolayısı ile gereksiz bilgi tekrardan kaçınmak amacıyla bu belgeler, araştırma materyali dışında bırakılmışlardır. Kaynak tekrarı sorunu, gerek arşiv kültürünün eksikliği gerekse var olan arşivlerin Osmanlıca olması ile ilintilidir. Bu duruma ek, yapısı gereği peyzajların devinimsel olgular olması da mekanların sürekliliğini etkilemiştir. Bu bağlamda irdelenen Türk ev bahçeleri üzerine yapılmış olan çalışmalar yoğunluklu olarak batı Anadolu üzerinedir. Bu araştırmada yöntem olarak kuramsal bir çerçevede yazınsal kaynak derleme yöntemi kullanılmıştır. Buna bağlı olarak yöntem, konu ile doğrudan ilgili kaynakların analizi sonucu elde edilen bulgulara bağlı olarak Türk ev bahçeleri tasarım ilkelerinin saptanması üzerine kurgulanmıştır.

3. Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Araştırma kapsamında incelemeye alınan ve listesinin kaynakçalar kısmında verildiği bağımsız metinlerin içerdiği bilgilerin irdelenmesi ve bir sentezden geçirilmesi sonucu saptanmış Türk ev bahçeleri genel tasarım ilkeleri, akslar, oturma mekan ve birimleri, su öğeleri, duvarlar, setler, teraslar ve sekiler, canlı donatı elemanları olarak bitkiler ve canlı donatı elemanları olarak hayvanlar ile bahçe aksesuarları alt başlıkları altında şu şekilde sınıflandırılmıştır:

3.1. Akslar

Özgün Türk ev bahçelerde belirgin bir aks kavramı yoktur. Belirgin aks oluşturmak için farklı mekanlara sahip geniş bir bahçeye olduğu kadar formal bir yaklaşıma da gerek vardır. Oysa geleneksel ev bahçeleri küçük ve orta ölçekte olup, kullanım alanları girift bir yapı oluşturacak biçimde ilişkilendirilmiştir; keskin hatlar veya katı sınırlandırmalar bulunmamaktadır. Dolayısı ile yürüyüş yolları ya da patikalar, kullanım alanları arasında doğal olarak şekillenmiştir; izlenmesi istenen rota belirgin ancak zorlayıcı değildir. Öte yandan, bahçe, rekreasyon amaçlı olduğu kadar çalışma merkezlidir; bu nedenle mekanlar ve/ya eylemler arasında mümkün olan en kısa mesafenin yaratılması da ana esaslardandır. Mimari öğelere paralellik veya diklik temel alınarak, görsel amaçlarla yaratılan akslar, özel ölçümleri ve uygulamaları içeren tasarımları gerektirdiği ve sonuç ürün yapay ve kontrollü bir görünüm sunduğu için Türk bahçe kavramına uygun oluşumlar değildir. Bu özelliği ile İtalyan ve özellikle Fransız bahçelerinden dramatik şekilde ayrılan Türk bahçeleri, İngiliz bahçe tarzı ile daha büyük bir paralellik taşıyarak, peyzajın doğal olarak tasarlanması biçiminde ele alınabilir.

3.2. Oturma Mekan ve Birimleri

Türk ev bahçeleri, konumuna ve sahibinin refah düzeyine bağlı olarak farklı büyüklüklerde kurgulanmış; bu durum bahçede gerçekleştirilecek eylemleri de şekillendirmiştir. Türkler, bahçede, uzun bir yürüyüşe çıkma eyleminden çok, kısa bir mesafe içinde oturmayı

yeğleyen davranış biçimi oluşturmuşlardır. Buna bağlı olarak evin girişine ve öncelikle de mutfığa yakın mesafede, gerek aile bireylerini gerekse misafirleri ağırlayabilecek büyüklükte bir oturma mekanı kurgulanmıştır. Bu mekanın havadar olması; bahçeye, özellikle bitkilere ve su ögesine bakım sunması amaçlanmıştır. Oturma alanın zemini, kullanım yoğunluğu, temizlik ve drenaj amacı ile genellikle taşla kaplanmıştır; ancak gelir düzeyine bağlı olarak sıkıştırılmış topraktan, mermere kadar çeşitlilik gösterebilir. Akdeniz kültürüne bağlı olarak kullanılan, 'hohla' ya da siyah - beyaz 'çakıl mozaik' tekniği, özellikle bahçe girişlerinde ve avlularda uygulanmış görsel odaklı özgün bir tasarımsal öğedir. Oturma mekanları örtü elemanları yönünden çeşitli biçimlerde olabilir; ancak aralarından en sık rastlanılan hayatlar ve çardaklardır. Hayatlar, iç mekan ile dış mekanı bir araya getiren geometrik geçiş alanlarıdır. Düşey yüzeylerin kapalılık derecesi değişkendir; eğer sadece bir açık yatay yüzeye sahip ise 'eyvan' adını alırlar. Çardak ise ev duvarından bağımsız tasarlanmıştır. İtalyan etkisi ile, Latince 'koruyucu saçak' anlamına gelen 'pergola' adı ile de anılır. Çardaklar, yazın gölge sağlamak ve meyve/yaprak kullanımı amacıyla asma (*Vitis vinifera*) benzeri sarılıcı ve tırmanıcılar ile kaplanmışlardır. Evden bağımsız birer birim olan diğer oturma mekanları ise kameriye, gazebo, pavyon, köşk ve kasır (kasr) formlarında tasarlanmıştır. Bahçenin büyüklüğüne göre bunlara kısa veya uzunca bir yürüyüşten sonra ulaşılmış; geniş ve güzel bir bakışıma sahip bu mekanlarda sohbet, müzik dinletisi gibi sosyal aktiviteler yerine getirilmiştir. Kameriye ve gazebo birbine benzer özellikte peyzaj yapılarıdır. Kameriye kelimesinin Yunancadaki 'camara' kelimesinden geldiği kayıtlara geçmişse de, bazı kaynaklar bu kelimeyi Farsçadaki 'kamer' ile ilişkilendirerek, bu mekanların geceleri mehtabı (kamer) izlemek üzere tasarlandıklarını belirtir. Gerek kameriyeler gerekse gazebo yükseltilmiş bir alan üzerine dairesel veya çokgen olarak oturtulmuşlardır. Bu yapıların üzerleri bir çatı ile örtülüdür ancak yan yüzeyleri açıktır; böylece bahçe ile bütünlük sağlanmıştır. Bu öğeler çiçekleri ve kokusu ile öne çıkan bitki türleri ile birlikte kullanılmıştır. Türk ev bahçelerinde bağımsız yapılar olarak kullanılan köşkler, kasır ve pavyonlar zamansal süreçte ciddi biçimsel dönüşümler geçirmiştir. Köşk kelimesi, Farsça olarak kayıtlara geçmişse de bazı kaynaklar kavramın Türkçedeki 'gölge' sözcüğü ile ilintili olduğunu belirtmişlerdir. Köşkerin ilk örnekleri Selçuklu Türkleri tarafından cami avlularında kullanılmış hafif yapılar olup günümüz şadırvanları ile ilişkilendirilebilir. Ancak on beşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun varlıklı bahçelerinde zarif, konforlu ve hatta lüks çardaklar olarak kullanılmışlardır. Bahçe duvarı üzerinden kırlara ve özellikle denize doğru 360 derecelik bir bakışım yaratmak amacıyla, ayaklar üzerinde yükseltilmiş bir platforma oturtulan köşkler, sağlam bir çatıya sahiptir ve düşey yüzeyleri tamamen açık kalacak şekilde tasarlanmıştır. Hava koşullarına göre, yan yüzeyler, kafeslerle veya perdelerle kapatılabilecek duruma getirilmiştir. Halılarla, minderlerle ve lüks eşyalarla dekore edilen bu peyzaj donatıları elemanları zaman içinde gerçek birer yerleşim mekanına dönüşmüş ve ortaya bugünkü biçimi ile köşkler çıkmıştır. Bu yapılar, doğa içinde sefa yaşama ilkesi ile kurulmuş olduğundan ideal bir pasif rekreasyon alanı olarak sınıflandırılabilirler. Bir peyzaj ögesi olarak köşkler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki formları ile o kadar yaygın ve çekici bir konuma ulaşmışlardır ki, imparatorluğu ve özellikle İstanbul'u ziyaret eden yabancılar bu kültürü benimseyip, Batı Avrupa'ya taşımışlar, böylece bu kelimenin Fransızca, Almanca ve Portekizce gibi dillere 'kiosk' olarak geçmesine neden olmuşlardır. Buna bağlı olarak on sekizinci yüzyıldan itibaren, köşkerin Avrupa bahçelerinin de önemli bir peyzaj ögesi haline geldiği görülmektedir. Aynı dönemde, Fransa'da, ana binadan bağımsız müstakil bahçe yapıları 'pavyon' (pavillion / pavilion) olarak adlandırılmıştır. Gerek kullanım amacı

gerekse biçim yönünden Türk kültüründeki bahçe köşkleri ile benzerlik taşıyan pavyonlar, kronolojik olarak köşklere sonra ortaya çıkmış; zamansal devrim ile Türkçeye kavramsal olarak geri gelerek özellikle fuar alanlarında kullanılan bağımsız hafif yapıları temsil edecek şekilde dilimize yerleşmişlerdir. Özü milattan önceye uzanan pavyonlar, Çin hanedanlarında askeri birliklerin durup dinlenebilecekleri hafif barınaklar olarak tasarlanmış; süreçle bu yapılar, varlıklı kişilerin bahçelerinde, manzarayı seyretme amaçlı kurulan peyzaj donatı elemanlarına dönüşmüşlerdir. Bu öğenin Türk bahçe kültüründe ortaya çıkışı, Doğu Çin'den yola çıkan Orta Asyalı göçebe Türkler sayesinde gerçekleşmiş olabilir.

3.3. Su Öğeleri

Türk ev bahçelerinin en temel öğelerinden biri su motif ve yüzeyleridir. Su öğeleri, iklime ve bahçe sahibinin sosyo-ekonomik geçmişine göre, kaskatlı fiskiyeli mermer bir süs havuzundan, içi durgun su dolu taştan bir yalağa kadar çeşitlilik gösterebilir. Su öğesi, fayda derecesi ile de öne çıkmaktadır; estetik değer ise ekonomik refah yükseldikçe devreye giren bir etmendir. Su yüzeyleri, beş duyuyu harekete geçirmenin yanında biyolojik, psikolojik, ekolojik işlevlere de sahip vazgeçilemez bir öğedir. Türk bahçelerindeki en temel su öğeleri kuyulardır. Gerek su kaynağının derinde bulunması, gerek buharlaşmadan doğan kaybı önlemek gerekse suyu temiz ve serin tutmak amacıyla açılan derin silindirik çukurlar, yeryüzü ile birleştiği noktalarda mermerden yekpare ya da yerel taştan örülmüş bilezikler ile güvenli; takılan çukurluklar ile de işlevsel hale getirilmişler. Bazı durumlarda buharlaşma faktörü, ustaca, insanın lehine çevrilmiştir. Bu duruma en güzel örnek 'selsal' tasarımıdır. Bu öğe, düşey yerleştirilmiş ve yüzeyine dokular işlenmiş, genellikle mermerden kesilmiş geniş bir tekeden ya da saldan oluşmaktadır. Yukarıdan selsala akıtılan su, aşağıya süzülürken dağılır; dolayısıyla yerden tasarruf sağlanırken ortam serinletilir; ışıltılı ve şırıltılı bir atmosfer yaratılmış olunur. Benzer diğer bir öğe ise 'selsebil'dir. Selsal gibi düşey konumlandırılan selsebilde ise dokulu yüzey yerine istiridye kabuğu, yaprak gibi doğa esinli çanaklar kullanılmıştır. Bu çanaklar suyun kademeli akması amacıyla yüzeye yatay ve şaşırtmalı yerleştirilmiştir. Her ne kadar yerleştirilen çanak sayısı ile Tasavvuf felsefesine göndermeler yapıldığı saptanmışsa da asıl amaç çağlayan sesi oluşturarak gerek müzikal bir ortam yaratmak gerekse özel konuşmaların perdelenmesini sağlamaktır. Çanaklarda biriken su, ayrıca, bahçedeki kuşlara yıkanma olanağı da sunmuştur. Türk ev bahçelerinde sıklıkla bulunan diğer bir su elemanı da fiskiyeli süs havuzlarıdır. Bu sığ havuzlar genellikle kare, dikdörtgen formlarında kullanılmış, çokgen şekiller ise işçiliğin ve maliyetin daha yüksek olması sebebi ile varlıklı bahçelerde tasarlanmıştır. Rönesans etkisi ile, İstanbul ve çevresinde inşa edilen havuzlar, daha organik, daha geniş yüzeye sahip formlar kazanmıştır. Ancak bu durumun Anadolu'nun içlerine kadar işlemiş olması beklenmemelidir. Havuz öğesi, her koşulda, mekanda odak noktasını oluşturmuştur. Türk bahçelerinde kullanılmış ve kökeni Hititler'e uzanan diğer bir özgün su elemanı ise 'yılankavi su yolu' olarak da adlandırılan 'dönerce'dir. Taştan, düz bir zemin üzerine oyularak hazırlanan bu öğe döşemenin bir parçası olarak tasarlanmıştır. Dönerce, birbirine ters yönde dönen iki helezonun zekice iç içe yerleştirilmesi sonucu bir taraftan içeri verilen suyun diğer taraftan taşmadan akmasını sağlayan bir düzeneğdir. Bu tasarım ile görme yetisi sürekli meşgul kılınmış, seyreden zihinsel bir dinginliğe ulaşması sağlanmıştır. Bahçe sahibinin sosyo-ekonomik durumundan bağımsız, hemen her Türk bahçesinde kendini gösteren mutlak su öğesi ise çeşmedir. Çeşmeler özellikle ev girişine yakın ve/ya oturma mekanlarının yanında, genellikle arkası duvara verilerek, bazen de bağımsız konumlandırılmıştır. Akıtılan su, taştan bir kurnada

toplanarak el - yüz ve meyve - sebze yıkama, bitkileri sulama, serinleme, gıda soğutma amaçları ile yeniden kullanılmıştır. Çeşme çevresindeki zemin ise genellikle doğal taşlarla kaplanmıştır. Anadolu'da zengin bir çeşitlilik göstermiş su öğelerine, ileri dönemlerde gerçekleşen Batı Avrupa etkisi sonucu, özellikle İstanbul'un varlıklı bahçelerinde tasarlanmış 'nymphaeum' ve 'grotto'lar da eklenmiştir. Romantizm etkisi ile büyük bahçelerde yapay mağaralar inşa edilmiş; içleri midye kabukları, heykeller ve bitkiler ile süslenerek grottolar; yapay göller ile de sembolik olarak su perilerinin yaşadığı nymphaeumlar oluşturulmuştur. Belki de buna bağlı olarak Türk ev bahçelerindeki kullanımları, içinde nilüfer (*Nymphaea sp.*) bulunan küçük süs havuzları şeklindedir.

3.4. Duvarlar

Türk ev bahçelerinde, alanın büyüklüğü ve sahibinin statüsü ne olursa olsun bahçeyi çevreleyen, onun sınırlarını belirleyen bir duvar öğesi mutlaka vardır. Burada genel amaç, mülkiyeti belirlemek, iklimsel koşulları kontrol etmek ve mahremiyeti sağlamak üzerinedir. Ancak söz konusu mahremiyet İslam ile ilişkilendirilmemelidir; keza Osmanlı topraklarındaki Levanten bahçeleri de yüksek duvarlar ile çevrelenmiştir. Yüksek duvar olgusu, belki de, surlar içinde yaşamış Bizans kültüründen yansıma bir gelenek aktarımı olabilir; ne de olsa Türkler, özlerinde, sınırlayıcı öğelerin olmadığı, Orta Asya'nın bucaksız topraklarında deneyimledikleri özgürlük ve açıklık ilkeleri ile şekillenmişlerdir. Bahçe duvarları, manzaraya açılan noktalarda alçak tutulmuş; bu şekilde doğal ile tasarlanmış peyzaj arasında bir süreklilik sağlanmıştır. Benzer amaçla, Türk ev bahçelerinde iç (bahçe) ve dış mekanı (sokak) birleştirmek, ferahlık ve saydamlık yaratmak amacıyla bahçe duvarlarına pencereler açılmış ancak bu pencereler parmaklıklarla örülmüştür. Bu açıklıklar, manzara sunma özellikleri nedeni ile İtalyancadan gelen 'belvedere' olarak da adlandırılmıştır. Bahçe duvarları malzeme olanaklarına bağlı olarak genellikle doğal taştan örülmüş; bazı durumlarda ise ilkel bir sıva ile kaplanmıştır. Duvarların üzerine genelde kiremitten, genişliğe bağlı olarak tek veya çift tarafa eğimli duvar şapkasının yerleştirilmiştir. Bahçeye giriş tek veya çift kanatlı ahşap kapılar ile sağlanmış; duvarın yüksek olduğu durumlarda ise kapı üzerine genellikle yine kiremitten gerek vurgu gerek korunak amaçlı bir çatı oturtulmuştur. Bahçe duvarlarının alçak olduğu durumlarda ise tek veya çift kanatlı bahçe kapıları parmaklık gibi daha görsel geçirgen malzemeler kullanılarak oluşturulmuştur. Yüksekliklerin bağımsız olarak bahçe duvarları üzerinde yasemin (*Jasminum sp.*) ve hanımeli (*Lonicera sp.*) gibi hoş kokulu ve çiçekli sarılıcıların doğal formlarında bırakılarak kullanılması esastır.

3.5. Setler, Teraslar ve Sekiler

Türk ev bahçelerinde set olgusu bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle eğimli alanlarda, yer kazanmak amacıyla setler veya teraslar oluşturulmuştur. İstinat duvarı olarak doğal taşlar kullanılmış; yoğunlukla, örülen duvarlar, tuttuğu toprak parçasından yüksek olmayacak şekilde bitirilmiştir. Bu yolla arazi biçimi üzerinde ciddi bir değişiklik gerçekleştirilmiş; oluşturulan alan ise yoğunlukla meyve ve sebze üretimine ayrılmıştır. Ancak on sekizinci yüzyıl ile birlikte İstanbul'un geniş bahçelerinde, üzerine süslü demir parmaklıklar yerleştirilmiş teraslar boyunca fıstık çamlarının (*Pinus pinea*) uygulandığı saptanmıştır. Sekiler ise genellikle düz zeminli bir peyzaj içinde seyir amaçlı oluşturulmuş örme taştan veya ahşap konstrüksiyondan düz platformlar biçiminde tasarlanmıştır.

3.6. Donatı Elemanı Olarak Bitkiler

Türk ev bahçelerinde bitkilerin kullanım biçimi incelendiğinde elde edilecek sonuç, bireysel dikimin yaygın olduğudur. Genellikle farklı türlerin gruplar halinde amorf bir yapı oluşturacak şekilde yerleştirilmedikleri görülmektedir. Türk kültüründe ağaçlar özel bir yere sahiptir; doğu çınarı (*Platanus orientalis*) gibi görkemli türler geniş bahçelerde saygı ile korunurken; küçük ev bahçelerinde ağaçların ekolojik fonksiyonları bir yana ekonomik getiri öncelik üzere birden çok işleve olanak tanınması tercih nedeni olmuştur. Bu doğrultuda, örneğin yaprak döken bir tür olan dut (*Morus sp.*) ağacı, mevsimine göre gölge oluşturması veya güneş ışığına izin vermesine keza, ürettiği meyveleri ve yapraklarının ipek böceği yetiştiriciliğinde kullanılabilmesi nedenleri ile sıklıkla tercih edilmiştir. Benzer gerekçelerle, erik (*Prunus domestica*), badem (*P. amygdalus*), kayısı (*P. armeniaca*), şeftali (*P. persica*), kiraz (*P. avium*), nar (*Punica granatum*) ve on sekizinci yüzyılda ithal gelen yenedünya ağacı (*Eriobotrya japonica*), çiçeklerine ek, meyve üretebilme özellikleri ile orta hacimli türler olarak kullanılmışlardır. Türk ev bahçelerinde, estetik ve manevi amaçlarla dikilen mutlak bir ağaç türü servidir (*Cupressus sempervirens*). Bu ağaç, günümüz mezarlıklarındaki kullanımından bağımsız; sütun formu ile bir nirengi görevi görerek Selçuklu döneminden itibaren Osmanlı yerleşim silüetinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Koyu renkli, damla biçimindeki herdem yeşil formları ile tipik bir mimari bitki olan servi, uzun boyu nedeniyle, belki de gotik bir perspektifle, tanrıya yakınlığı simgelemiş, bahçede mistik gerekçelerle tercih nedeni olmuştur. Yine fayda esasına dayalı olarak, defne (*Laurus nobilis*) ve ıhlamur (*Tilia sp.*) ağaçları, yaprak ve çiçeklerinin aromatik özelliği nedeni ile tüketim amaçlı kullanılmışlardır. Türk ev bahçelerinde yoğun çalı kullanımının yaygın olmadığı iddia edilebilir. Bunun nedenlerden biri çoklu ögelere sahip kompozisyonlardan kaçınılmış olması; bir diğeri de çalıların toprak yüzeyinde alan kaplamaları ve ciddi bir meyve üretim özelliğine sahip olmamalarıdır. Ayrıca günümüz Türk bahçelerindeki çalı türleri incelendiğinde yaygın türlerin kökeninin Güney Amerika olduğu görülecektir. Dolayısı ile bu bitkilerin Selçuklu döneminde hiç Osmanlı'da ise nadiren kullanıldığı söylenebilir. Ortanca (*Hydrangea sp.*) ve orman gülü (*Rhododendron sp.*) gibi yerel türler ise ekolojik isteklerine bağlı olarak genellikle kuzey bölgelerde kullanılmıştır. Mevsimlik ve otsu çok yıllık bitkiler, Türk bahçelerinin sıklıkla tercih edilen öğelerdir. Çarpıcı güzellikte çiçekleri olan bu bitkiler, gerek oturma mekan ve birimlerinin etrafında gerekse saksılarda aynı tür bitkiler bir arada olacak biçimde yoğun olarak kullanılmıştır. Türk ev bahçelerinde yer örtücü bitkilerin, özellikle de çim yüzeylerin kullanımı nadirdir. Bu tür alanlar çimlerin iklimsel zorluklara ve baskıya dayanıklı olmamalarına bağlı olarak yerini doğal taş döşemeye veya sıkıştırılmış toprağa bırakmıştır. Türk ev bahçelerinde ağaç ve ağaççık türlerinden ağaç hatmi (*Hibiscus syriacus*), ardıç (*Juniperus sp.*), atkestanesi (*Aesculus hippocastanum*), büyük çiçekli manolya (*Magnolia grandiflora*), ceviz (*Juglans nigra*), çam (*Pinus picea* ve *Pinus nigra* olmak üzere *Pinus sp.*), doğu çınarı (*Platanus orientalis*), çitlenbik (*Celtis sp.*), defne (*Laurus nobilis*), dut (*Morus alba* ve *M. nigra*), erguvan (*Cercis siliquastrum*), erik (*Prunus domestica*), gülibrişim (*Albizzia julibrissin*), ıhlamur (*Tilia sp.*), incir (*Ficus carica*), japon elması / Trabzon hurması (*Diospyros kaki*), kavak (*Populus sp.*), kayısı (*Prunus armeniaca*), kestane (*Castanea sativa*), kiraz (*Prunus avium*), leylak (*Syringa vulgaris*), meşe (*Quercus sp.*), nar (*Punica granatum*), palmiye (*Washingtonia sp.*), salkım söğüt (*Salix babylonica*), sedir (*Cedrus sp.*), servi (*Cupressus sempervirens*), şeftali (*Prunus persica*), yenedünya (*Eriobotrya japonica*), zeytin (*Olea europaea*); çalı türlerinden ahududu (*Rubus idaeus*), filbahri (*Philadelphus coronarius*), gül (*Rosa foetida* ve *Rosa gallica var. officinalis* başta olmak üzere *Rosa sp.*), itir (*Pelargonium citrosum*), kamelya (*Camellia sp.*)

kurtbağrı (*Ligustrum sp.*), küpe (*Fuchsia sp.*), ormangülü (*Rhododendron ponticum*), ortanca (*Hydrangea macrophylla*), zakkum (*Nerium oleander*); sarılıcı ve tırmanıcılardan asma (*Vitis vinifera*), çin feneri (*Physalis alkekengi*), gül (*Rosa sp.*), hanımeli (*Lonicera sp.*), klematis (*Clematis sp.*), yasemin (*Jasminum sp.*) ve mevsimlik bitkilerden acı çiğdem (*Colchicum sp.*), adaçayı (*Salvia sp.*), akyıldız (*Ornithogalum sp.*), anemon (*Anemone sp.*), aslanağzı (*Antirrhinum sp.*), aslanpençesi (*Alchemilla mollis*), bahar yıldızı (*Gypsophila sp.*), boğa dikenini (*Eryngium giganteum*), çayır karanfili (*Lychnis flos-cuculi*), çilek (*Fragaria sp.*), çörekotu (*Nigella damascena*), çuha (*Primula sp.*), düğün çiçeği (*Ranunculus sp.*), fesleğen (*Origanum rotundifolium*), gazalboynuzu (*Lotus sp.*), gölsoğanı (*Leucojum sp.*), kadife (*Tagetes sp.*), kar yıldızı (*Chionodoxa sp.*), karanfil (*Dianthus sp.*), kardelen (*Galanthus sp.*), kasımpatı (*Chrysanthemum sp.*), kirişotu (*Eremurus sp.*), köpekdişi (*Erythronium sp.*), kraltacı (*Fritillaria imperialis* ve *Fritillaria persica*), kuduzotu (*Alyssum sp.*), kudüs haçı (*Silene chalcedonica*), lale (*Tulipa accuminata*, *Tulipa praecox* ve *Tulipa media* başta olmak üzere *Tulipa sp.*), menekşe (*Viola sp.*), mine (*Verbena sp.*), mis zambağı (*Lilium sp.*), mor susam (*Nigella sp.*), nane (*Mentha sp.*), nergis (*Narcissus sp.*), obrizya (*Aubrieta deltoidea*), safran (*Crocus sp.*), sıklamen (*Cyclamen persicum* ve diğer *Cyclamen sp.*), soğan (*Allium sp.*), su kabağı (*Lagenaria vulgaris*), sümbül (*Hyacinthus sp.*), süsen (*İris susiana*), şakayık (*Peonia sp.*), şebboy (*Mathiola sp.*), taçlı çayır karanfili (*Silene coronaria*), uyuzotu (*Scabiosa caucasica*), yıldız (*Dahlia sp.*), zambak (*Lilium sp.*) kullanıldığı saptanmıştır.

3.7. Donatı Elemanları Olarak Hayvanlar

Türk ev bahçelerinde hayvan varlığının birincil nedeni bahçeden azami fayda sağlama prensibine dayanmaktadır. Bu nedenle ekonomik getirisi önemli kümes hayvanlarının yanı sıra tavşan, keçi, eşek ve at da bahçede yerlerini almıştır. Benzer şekilde, işlevsel olduğu kadar duygusal gerekçelerle kedi ve köpek beslenmesi de sık rastlanan bir durum olmuştur. Tasarımsal anlamda dikkat çekici bir öğe ise kuş popülasyonunu teşvik amacıyla, özellikle kanarya ve bülbül için kullanılan zarif kafeslere ek, plastik sanatlar ile doğa korumanın özgün bir kombinasyonu olan ve serçe ile kumrular için hazırlanan kuş evleridir. Kuş evlerinin büyük ölçekte tasarlananları ise ‘kuşluk’ adıyla hasbahçelerin işlevsel bir öğesi olarak kullanılmıştır. Öte yandan kaplumbağalar bahçelerde doğal faunanın bir parçası olarak belirmişler; akşamları üzerlerine yerleştirilen mumlar sayesinde aktif bir işlevi olan canlılara dönüştürülmüşlerdir.

3.8. Bahçe Aksesuarları

Detaya verilen önem ile gündeme gelmiş aksesuar kullanımına Türk bahçelerinde de rastlanır. Burada kullanılan objeler estetik amaçlarla yerleştirilmiş içi renkli su dolu cam kaplar, piramitler olabileceği gibi; işlevselliğin etkisi ile tarih, nişan ve binek taşlarından kuş kafeslerine, kandillere ve fenerlere kadar gerek görsel gerekse işitsel zenginlik sağlayan nesnelere de olabilir. Türk ev bahçelerinde, özellikle saksılarda kullanılmış ilginç bir aksesuara rastlanır. Bu, satın alınan bir obje olmayıp, genellikle evin hanımı tarafından yaratılan, ‘toprağa saplanmış bir sopaya takılı, içi boş bir yumurta kabuğu’dur. Bu objenin nazara karşı kullanıldığı düşünülse de, toprağı kalsiyum açısından zenginleştirmek gibi işlevsel bir nedeni olabilir. Belki de bu davranışın kökeninde, özünde ilkbaharın başlangıcını kutlamak için ortaya çıkmış bir ritüele dayalı metamorfozu yani değişimi simgeleyen paskalya yumurtaları yatmaktadır.

4. SONUÇ

TİDSAD

Doğu'da Çin İmparatorluğu ile şekillendikten sonra Orta Asya topraklarından batıya doğru akınlara başlayan Türkler, on birinci yüzyılda yerleştikleri çekirdek Anadolu'da öncelikle Hitit, Antik Yunan, Pers ve Doğu Roma İmparatorlukları'nın oluşturduğu köklü kültürler ile ciddi bir etkileşime girmişlerdir. Türklerin baskın güç oluşturması ile kurulan Selçuklu Devleti ile başlayan ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanan uzun soluklu bu süreçte, gerek etkileşime girdikleri söz konusu bu medeniyetlerden gerekse kendi özgün karakteristiklerinden oluşturdukları eklektik bir yaklaşım ile var olan doğal peyzajın optimum kullanımına yönelik bir bahçe kültürü ortaya çıkarmışlardır. Yerleşik hayatın devreye girmesi ile olgunlaşma sürecine giren bu bahçe kültürü gündelik hayatın ekonomik ve rekreasyonel gereklerini karşılamak için kullanılan aktif bir platform biçimine dönüşmüştür. Türk ev bahçesi kültürünün özünü oluşturan azami yararlılık ve çok fonksiyonluluk prensibi, tündengelim mantığı ile bahçeyi oluşturan her öğeye indirgenmiş; mutlak bir özellik durumuna gelmiştir. Özellikle on sekizinci yüzyıla kadar kimliğini bu prensiple korumuş Türk bahçe kültürü, öncelikle Batı Anadolu'da etkisini gösteren Yükselme Devri'nin estetik kaygılı formal yaklaşımı nedeniyle belli bahçelerde deformasyona uğramış; Cumhuriyet ile birlikte de kentsel ortamda yok olma sürecine girmiştir. Bugün Türk toplumunda bu özgün bahçe kültürünün izlerini nadiren görmek ciddi bir gerilemedir. Türk üniversitelerindeki peyzaj mimarlığı bölümleri başta olmak üzere Türk bahçe kültürünün tarihsel kimliğini ortaya çıkarmak; meslek odalarının da işbirliği ile, gerçekleştirilecek özel ve tüzel peyzaj projelerinde söz konusu karakteristikleri bünyesinde bulunduran özgün tasarımlar ortaya koymak bir meslek politikası haline getirilmelidir. Ancak bu prensiple kurgulanan peyzajlar Türk insanına kültürel olarak yakın, işlevsel ve sürdürülebilir mekanlar sunacaktır.

KAYNAKLAR

- ABBASOĞLU, H., ACAR, E. ve TANYELİ, U. (1996), Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- AKDOĞAN, G. (1995), Dünden bugüne bahçe kültürümüz, Sanat Dünyamız Dergisi, 7-14.
- ARAZ, N. (1991), Eski evlerimiz eski insanlar, Kültür ve Sanat Dergisi, 23-57.
- ARSEVEN, C.E. (1937), Şehircilik, İstanbul: Devlet Basımevi.
- ARSLAN, M. (1991), Türklerde çiçek sevgisi, Bahçe ve Sera Uluslararası Meyvecilik Sebzeçilik ve Çiçekçilik Dergisi, (2): 33-39
- ATASOY, N. (2002), Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- ATASOY, N. (2004), Osmanlı'da bahçe köşkleri, P Dünya Sanatı Dergisi, 33: 96-111.
- AYVAZOĞLU, B. (1995), Nerde o eski bahçeler, o eski İstanbul, Sanat Dünyamız, 85-101.
- BATUR, Y. (2006), Türk bahçe kültürü, ah o eski İstanbul bahçeleri, Evbahçe Dergisi, 3: 60.
- BEKTAŞ, C. (2003), Su İnsan, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- CARSWELL, J. (2003), The Ottoman pleasure garden, Cornucopia, (5)29: 40-49.
- CANSEVER, T. (1995), İstanbul'da bahçe kültürü, Sanat Dünyamız, 21- 23.

- CERASI, M. (1985), Open Space, Water and Trees in Ottoman Urban Culture in the XVIII th - XIX th Centuries, Environmental Design, 2: 36-50.
- CERASI, M. (1986), Frenk, Hind ve Sınd: Real or Imaginary in the Aesthetics of Ottoman Open Spaces, Environmental Design, 2: 16-23.
- ÇELİK, Z. (1986), The Remaking of İstanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19. Century, Seattle: University of Washington Press.
- ÇİĞDEMOĞLU, S. (1985), İngiliz yazar Miss Pardoe'ya göre Boğaziçi'nde Türk evleri, Milli Kültür Dergisi, (49): 27-28.
- DRAKE, L.J. (1999), Seven gardens for seven heavens, Cornucopia, (3)18: 70-81
- DRAKE, L.J. (2006), The Oxford Companion to Garden, Oxford: Oxford University Press.
- ELDEM, S.H. (1973), Türk Bahçeleri, İstanbul: Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri.
- ELLIOTT, B. (2001), An Illustrated History of the Garden Flower, Flora, London: The Royal Horticultural Society.
- ERDOĞAN, E. (1997), Tarih içinde Türk bahçesi, Çevre ve İnsan, (37): 1-6
- ERDOĞAN, M. (1958), Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri, Vakıflar Dergisi, (4): 149-182.
- EVYAPAN, G. A. (1972), Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- EVYAPAN, G.A. (1986), The intrinsic values of the traditional Anatolian Turkish garden, Environmental Design, 2: 10-15.
- GÜLTEKİN, E. (1998), Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi, Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi.
- JELLICOE, G. ve JELLICOE, S. (1995), The Landscape of Man, Thames & Hudson.
- LEISTEN, T. (1995), Yakın Doğu'da bahçe, Sanat Dünyamız, 51-55.
- NECİPOĞLU, G. (1997), In Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: The Theory Design, New York: E.J. Brill.
- OKÇU, E. (1980), Çevre düzenlemesi ve mimari üzerine düşünceler, Milli Kültür Dergisi, 2(3): 67-70.
- ÖNER, S. ve YÜCEL, İ. (1995), Dolmabahçe Sarayı, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.
- ÖZFERENDECİ, O. (1999), Eski zaman bahçeleri, Hürriyet.
- ÖZSEZGİN, K. (1995), Resim bahçelerinde mevsimler, Sanat Dünyamız, 137-144.
- ÖZTAN, Y. (1990), Bahçe sergileri, Bahçe ve Sera Uluslararası Meyvecilik Sebzeçilik ve Çiçekçilik Dergisi, (12): 26 – 31.
- ÖZTAN, Y. (1995), Türk bahçesinin özellikleri, Maison Française, 1-2.
- ÖZTAN, Y. (2004), Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı, Ankara: Tisamat Basım Sanayii.

- PAVORD, A. (1999), *The Tulip*, London: Bloomsbury Publishing.
- REDFORD, S. (1997), *The tamed hills of Alanya*, *Cornucopia*, 3(13): 48-55.
- RIX, M. (1997), *Turkish garden*, *Cornucopia*, 3(13): 44-47.
- TAZEGÜL, E. (1988), *Dictionary of Agricultural Sciences, Botany*, İzmir: Reform Press.
- VORIS, K.M. (2002), *Classical Era Ottoman Gardens*, Ankara: Bilkent University.
- WHEATCROFT, A. (1993), *The Ottomans Dissolving Images*, London: Penguin Books.
- YALTIRIK, F., EFE, A. ve UZUN, A. (1997), *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İsfalt Yayını.
- YÜCEL, E. (2000), *İslam Öncesi Türk Sanatı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.